

İdris Küçükömer'in Sivil Toplum Anlayışı

Arş. Gör. M. Zeki DUMAN

Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Van

ÖZET

Modern bir ulus-devlete ve sivil bir topluma doğru evrilme çabasındaki Türkiye'nin tarihsel ve toplumsal kültürünün askeri gelenekten beslenmesi söz konusu bu evrilme sürecinin sancılı geçmesine neden olmuştur. Türkiye'nin askeri bir toplumsal yapıdan, sivil bir topluma doğru giden yolda önemli mesafeler kat etmiş olması, toplumbilimsel bir çözümlemeyi de beraberinde gerekli kılmıştır. İdris Küçükömer, ülkemizde bu anlamda sivil toplumu reel bir gerçeklik olarak çözümlemeye çalışan ender isimlerden biridir. Bu makale, söz konusu yazarın sivil topluma ilişkin görüşlerinden oluşan bir deneme çalışmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum, Omnipotent, Homojen, Heterojen

İdris Küçükömer's Understanding Of Civil Society

ABSTRACT

Turkey's historical and social culture's nourishing from militarist convention, which is in a struggle to evolve towards a modern national state and a civil society, has caused this mentioned evolving process troubled. Covering a great distance in the way from a militarist society to a civil one, Turkey is needed to be analyzed socially for not to gain its desired aims. In this context İdris Küçükömer, is a rare figure to analyze the civil society as a reality in our country. This article is an experimental study composed of views of the mentioned author concerning civil society.

Key Words : Civil Society, omnipotent, homogenous, heterogenous

1965'lerle birlikte "sivil toplum" kavramını düşün hayatımıza kazandıran ve bu kavramı ilk kullanan aydınlarımızdan biri olan İdris Küçükömer; kavramı, Türk toplumunun kültürel ve tarihsel bağlamı çerçevesinde çözümlemeye çalışmıştır. Yazarın sivil topluma ilişkin görüşlerine baktığımızda; söz konusu kavramın anlaşılması ve anlamlandırılması çabasını *teorik ve kurgusal bir düzlemde ; pratik ve olgusal bir düzleme* doğru evirerek açıklama amacını taşıdığını sezinleyebiliyoruz. Yazar, *sivil toplum* ile *sivil* kavramlarını ayrı ayrı ele alıp, kategorik bir ayırmadan yola çıkarak değerlendirir .

Küçükömer, sivil kavramını *ontolojik* açıdan birey kavramıyla açıklamaya çalışır. Bireyi de modern toplumun olmazsa olmaz bir koşulu olarak görür. Genelde doğu toplumlarında, özelde Anadolu'da sivil toplumun önündeki engeller üzerinde kafa yormuş ve çıkış yolu olarak da demokratik siyasal yapının bireysel özgürlükleri sağlamaya dönük çabalarıyla oluşabileceği hususunda ısrar etmiştir. Yaşamının çoğunu *birey* kavramının içinin doldurulmasını engelleyen tarihsel ve kültürel koşulları ortaya çıkarmak ve bu koşulların ortadan kaldırılmasını sağlamak için çabaladığını söyleyebiliriz. Kısacası Küçükömer, sivil toplum kavramını ele alırken, doğu toplumları ile batı toplumlarını tarihsel ve kültürel prosesleri içinde ve farklılıkları bağlamında ortaya koyarak

tartışmıştır. Bu farklılığın temelde bir olgu olarak alınması; söz konusu doğu/batı toplumlarının farklı siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal koşullara sahip olduğu düşüncesinden kaynaklanmıştır. Bu noktada Küçükömer, Türkiye'de neden sivil toplumun kurulamadığı sorusuna cevap bulmak ve sivil toplumun nasıl kurulabileceğini tespit etmek için, Türkiye'nin kendine özgü koşullarını ve toplumsal dinamiklerini inceleme girişiminde bulunmuştur (Avcı, 2000:33).

Küçükömer, sivil topluma ilişkin görüşlerinde Batı'nın temel siyasal değerlerini oluşturan normlarını referans noktası alır ve sivil toplumu batının tarihsel evreleriyle ilişkili olarak izah etmeye çalışır. Ona göre, *sivil toplum*; batıda sanayi devriminin ortaya çıkışından sonra, farklı bir sınıfsal yapıyı oluşturan "burjuvazi"yi tanımlamak için kullanılmış bir kavramdır.

Sivil toplum en basit anlamıyla ihtiyaçların giderildiği toplumdur. *Politik toplum* ise, sivil toplum içindeki hakim sınıfların oluşturduğu toplumdur (Küçükömer,1994:133). Böylece Küçükömer, politik toplumu üstyapı, sivil toplumu da alt yapı kategorisinde değerlendirir. Küçükömer sivil toplumun batıdaki gelişimini Roma imparatorluğuna kadar götürür ve ona göre esas sivil toplum yapıları batıdaki alt tabakada bulunanların burjuvazi sınıfına özenmeleri sonucu üst yapıya doğru çıkma arzularının bir sonucu olarak gelişip yayılmıştır.

Sivil toplumun ortaya çıkışını kapitalist sürecin başlamasıyla paralel geliştiğini iddia eden Küçükömer, Batı'da yeni bir orta sınıf olarak gelişen burjuvazinin siyasi özgürlüğünü kazanmadan önce ekonomik özgürlüğünü elde ettiğini belirtir. Daha sonra dönemin siyasal yapısı olan feodaliteyle işbirliğine giderek karar vermede etkin olmaya çalışmış, bunun karşılığında gerek feodal beylere gerekse de kilise kurumuna önemli ölçüde ekonomik yardımlarda bulunmuştur. Sivil toplum, feodal düzen içinde söz hakkını ele geçirip, özellikle mülkiyet hakkı üzerinde kurulacak bir sözleşmenin yollarını aramıştır. Dolayısıyla kapitalizm ile sivil toplumun gelişimi birlikte olmuştur (Küçükömer,1994:37).

Yazara göre, batı toplumları Greko-Romen dünyasından gelen özellikleri ile bizden çok farklı bir toplumsal/kültürel yapıya sahiptirler. Bu dönemde görülen insan yapısı, hukuk ve iktidarda varolan bölünmüşlük, doğu dünyasında görülmez. Greko-Romen dünyasında yurttaş, politik karar mekanizması içinde doğrudan etkin olan bir bireydir. Halk meclislerinde doğrudan seçme ve seçilme süreçlerine katılan karar verme yetkisine haiz, özgür bir birey vardır (Küçükömer,1994:124). Doğru toplumlarında ise tam tersi bir durum söz konusu olduğunu belirtir. İktidar bölünmüşlüğü yerine teklik söz konusudur. Bizim tarihsel kültürümüzde iktidarın bölünmüşlüğü olmadığı için sivil toplum, politik toplum ayrımı da doğal olarak olmamıştır.

Bürokratik politik mirasımız içinde, doğal ve mantıki olarak politik toplum daima dar kalmıştır. Bizde ilginç ve doğal olan, politik toplumun darlığının sivil toplumun da darlığı olmasıdır. Diğer bir deyişle otonom ihtiyaç toplumu yoksa ya da çok sınırlıysa, politik toplum da dardır. Yani, sivil toplumun yokluğu, bütün toplumun politik toplum olduğunu göstermez. Demokrat yurttaşlık geleneği hemen hiç oluşmamış, bütün doğu toplumlarında durum budur

(Küçükömer,1994:134). İktidarın güç ekseninde tek kişinin otoritesinde olmasını, sivil oluşumların önündeki en büyük engeli oluşturduğunu düşünen Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması* adlı eserinde, Türkiye'nin hantal ve katılaşmış bürokratik yapısının statükocu olmasının da sivil toplumun gelişimini engellediğini iddia eder. Tüm topluma hakim olan söz konusu bürokrasi tasallutu, farklı düşüncelerin praksise dönüşmesini engellediğinden, sivil anlayışların kıt kalmasını ve sivil nitelikteki örgütlenmelerin önünün kesilmesine yol açıldığını belirtir. Gerçekten de Türkiye'deki hantal bürokrasi, bireyin *düşünsel/eylemsel* gelişiminin önünü kesen en önemli etkidir. Yapılan bir araştırmada dünyada bürokrasinin en fazla yoğun ve katı kurallarla işlendiği ülkeler arasında 13. sırada gelmekteyiz. Bu hantal yapı, insanların üretim ilişkilerini/süreçlerini gerçekleştirmesinden, fikirlerinin özgürce ifade edilmesine kadarki, pratik hayatın bir çok yönünü olumsuz etkilemekte ve birey dediğimiz insan prototipinin gelişimini kısıtlamaktadır.

Küçükömer, batılı anlamda bir sivil toplum özleminin gerçekleştirilememesinde, Osmanlıdan beri gelen merkezi siyasal yönetim ile mevcut üretim ilişkilerinin çakışmasında; yani, *bürokraside* görür. Ona göre bu çakışma, toplumda her seviyede gerçekçi hesap yapma, hesap sorma, en önemlisi akılcı düşünme mekanizmalarına aykırıdır. Gelişen koşullarda bu; duyarsızlık, sorumsuzluk biçiminde karakterleşmiştir. Anti demokratik süreçleri içerir, hatta yeni düşünce, yeni güç, yeni toplumun oluşmasına karşı çıkar. Bunun ekonomik açıdan büyük zaafiyeti, sözde piyasa denilen sistem ile hesapsızlığı, etkinlikten uzaklığı nedeniyle çeşitli rantları yaratmasıdır. İşte bu rantlar sömürüden başka bir şey değildir (Küçükömer,1994:159).

Sivil toplumun tarihsel alt yapısının Türk toplumunda gerçekleşmemesi; Türk aydınları ile iktidar güçlerinin söz konusu batı değerlerini doğrudan alıp toplumumuza aktarımı, beraberinde ilerici-gerici, doğulu-batılı, laik-İslam gibi kategorileşmelerin yaşanmasına neden olmuş ve sivil toplumun hiçbir zaman söylemsel bir düzlemde kurumsal bir yapıya inmesine olanak sağlamamıştır. İdris küçükömer, hükümetten bağımsız örgütler olarak gördüğü (NGO) 'ların Türkiye'de iki önemli özelliğe sahip olduğunu belirtir. Ona göre Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının veya hükümet dışı sivil organizasyonların en önemli özelliklerinden biri, dayandıkları temel felsefe ve pratiğin; devletten bağımsız olamayışıdır. Küçükömerin yakındığı temel konu budur. Yani, sivil toplumun politik toplumdan bağımsız işleyemeyişi ve iktidar ilişkileri içinde bulunmasıdır.

Sivil toplum örgütleri diyebileceğimiz hükümet dışı oluşumların gerçek işlevi, iktidarın dışında kalan grup ve sınıfların istemlerini kamusal alana getirip tartışmak, politik toplumu bu yönde etkilemektir. Diğer bir ifade ile bir örgütlenmenin, gerçek bir sivil toplum örgütü olabilmesi için sivil toplum içindeki bir grup ya da sınıfın üzerinden kurumlaşması gerekir. İkinci bir özellik olarak Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının toplumsal tercihleri temel talepleri politik düzeyde ifade edemeyişi ve bu yönde etkinlikte bulunmayışını gösteriyor. Bunun nedenini de Türkiye'deki hantal bürokratik yapıda yatar. Türkiye'de gerçek anlamda sivil toplum kuruluşları bu yapıların aşılmasını bilmelidirler. Aksine

bürokrasi içinde yok olup giderler. Kuruluşlar kendi içerisinde özerk olarak sivil özellik taşımalarıdır, bürokratik, hiyerarşik bir model içerisinde yukarıdan aşağıya doğru değil, aşağıdan yukarıya doğru örgütlenmelidir. Böyle bir yapılanmaya gitmesiyle ancak politik topluma baskı yapabilme ve taleplerinin gerçekleşmesini sağlayabilme gücünü kazanabilir.

Küçükömer, Türkiye'de sivil toplumun askeri toplum karşıtı gibi lanse edilmesini doğru bulmaz. Ona göre bu tartışma asker ile sivil kesimi karşı karşıya getirmesine neden olmuştur. Oysa sivil toplumun askeri toplum şeklinde hiçbir anlam içermediğini belirtir. Sivil toplum içinde değerlendirebileceğimiz siyasi partilerin, sendikaların mevcut bürokratik geleneğe sahip çıktıklarını ve hantal bürokrasinin kırılmasını engellediğini düşünmüştür. Küçükömer, sivil toplumun genelde ekonomik temelli bir söylemi barındırdığını ancak konunun sadece ekonomik temelli olmadığı daha çok siyasi bir içerik taşıdığını vurgularken, Türkiye'deki sermaye sahibi grupların çağdaş bir sivil toplumun kurulmasını istemediğini ve isteyemeyeceğini düşünür. Sermaye kesimimiz çağdaş bir sivil toplum oluşturulmasını istemez. Onlar için halkın yığınlardan oluşması çok daha yararlıdır. Halkın yığınlaşması, militanlık getirir; bu ise, aralıkları yok eder (Küçükömer,1987:39).

İdris Küçükömer, sivil topluma ilişkin değerlendirmelerini yaparken tarihi süreci esas nokta olarak alır. Batıdaki ulus devletlerin oluşmasında bir sınıf mücadelesinin sonucunda şekillenildiğini ve bu sınıfın burjuvazinin omuzlarında yükseldiğini düşünür. Ulus devlet modelini kurmaya çalışan ülkeler, tarihsel temel yapılardan mahrum oldukları için; batıya sadece öykünürler. Çözüm batılılaşma, çözüm üretenler de bürokratlar olmuştur. Osmanlı yönetiminin merkezi seçkinler tarafından idare edildiğini ve toplumsal dönüşümü de bu elit grubun yapmaya çalıştığını, cumhuriyet dönemindeki aydınların da Osmanlıdan pek farklı olmadıklarını söyler. Esas belirleyici olanların bürokratik seçkinler olduğunda ısrar eder ve Osmanlıda ekonomik yapının tımara daylı olması burjuva veya proletarya dediğimiz batıda örneklerine şahit olduğumuz toplumsal sınıfların gelişmemesine neden olmuştur.

Küçükömer, gerek Osmanlı devlet yapısını gerek cumhuriyet dönemi devlet yapısını şiddetle eleştirir. İkisini isim farklılığından başka her yönüyle aynı devlet modeli olarak görür. Osmanlıyı devlet tanımı gereği omnipotent (kadir-i mutlak) olarak değerlendirir. Devlet her şeyi bilir ve her şey yapabilir. Ona göre, bütüncül ideolojiler daima ortodokstur; karşıtlığı, heterodoksluğu reddeder. Yani sentezlere karşıdır, kendisiyle olan yeniye evet der, gücünü kendini tekrarlamaktan, kendini yeniden üretmekten alır (Davutoğlu,2000:53).

Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması* adlı çalışmasında sivil toplumun oluşmamasında Türk aydınının anlayışını ve kendi kültürüne olan yabancılaşmasını görür. Yerleşik halk kültüründe etkinliğini sürdüren doğu/İslam unsurları ile batı eksenli eğitim paradigmasının etkisiyle bu unsurlara bigane kalan aydın ve bürokrat kesim arasında var olan yabancılaşma etkisini sürdürdükçe, bir sivil toplum kültürünün oluşmasının sağlanamayacağını düşünür. Aydınların yabancılaşarak toplumdan kopması düzenin yabancılaşma sürecini

hızlandıran otoriter politik toplumun egemenliğini pekiştirmekte ve sivil toplumun oluşum yollarını tıkamaktadır.

İdris Küçükömer'in, sivil topluma ilişkin çözüm önerilerini şöylece formüle edebiliriz. Ona göre gerçek anlamda bir sivil toplum örgütlenmesinin sağlanabilmesi;

- 1-Bireyin merkezde bulunduğu toplumsal bir yapının kurumsallaşması,
- 2-Demokratik ve özgür bir siyasal düzenin kurumsallaştırılması,
- 3-Ülkenin tarihsel ve toplumsal kültürü içinde kalarak kimlik sorunu çözmesi,
- 4-Sivil oluşumların özerkliklerini koruyabilecek yasal düzenlemelerin oluşturulması.

Türk toplumunun sağlıklı bir yapıya kavuşabilmesi, gerçek anlamda sivil bir toplumsal özleme erebilmesi, bu koşulların yerine getirilmesiyle mümkün olacaktır.

Küçükömer, Türkiye toplumunun öncelikle sivil bir anayasaya gereksinim duyduğunu bunun gerçekleşmesi içinde kimliksel sorunlarını öncelikle eleştirel bir akılla yeniden irdelemesi ve mevcut anayasayı tekrar gözden geçirmesi gereğine işaret eder. Kritik akla dayalı yeni bir anlayıştan söz eder. Söz konusu ettiği akıl, modern bireyin hayatı yorumlama tarzını kasteder. Ona göre toplumsal olarak geri kalışımızın nedenlerinden biri de kendini yeniden fethedecek ve bu anlamda kimlik bunalımını aşacak bir kritik aklın devreye sokulmamasıdır. Tarihte İbni Rüş'ün kritik bir akılla yeni bir anlayışı yeşertmeye çalıştığını, ancak toplum kesimlerinin çoğu bu anlayışı benimsemeyerek engellemeye çalıştığını düşünür (Davutoğlu,2000:49).

Küçükömer, cumhuriyet dönemini değerlendirirken özellikle tek parti döneminin tasallutundan yakındır. *Kadro Harekatının* "halka rağmen halk" için bir anlayışla ülkeyi yönetme çabasının anti demokratik bir düzen içinde despotik devlet tahakkümünden başka bir şey olmadığını düşünür.

Türkiye'de politik alanda tek tip insan yetiştirme zihniyetinin eğitim alanında da uygulandığını ve ikisinin kesiştiğini düşünür. Eğitimde tek tip insan yetiştirme, insana tapma motifi hakimdir. Bu, demokratik devlet sıfatına yakışmaz. Politikada tek parti olduğunu söyler. Statik sınıflar üstü politik anlayış hakimdir, halka rağmenlik hakimdir. Batıdaki anlamda sınıflara ve onlar içindeki gelişkilere dayanan bir partiler sistemi mevcut değildir. Denebilir ki Türkiye'de gelişim düzeyi, bu politik örgütlenişe uygun değildir. Fakat ideolojik olarak yapılan eğitim zaten esastan böyle bir sisteme karşıtı, almaşık tanımıyordu.

Türkiye'de demokratik anlayışın kurum ve kuruluşlarıyla oturtulamaması giderek Milli Şef Dönemi tek adam ikinci adam vb. siyasi lider tipolojilerini ortaya çıkarmıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Atatürk'e ya da İnönü'ye bir şey olursa bütün devrimler duracak sanırdık der (Davutoğlu,2000:75). Halka rağmencilik yaklaşımında, ciddi bir temsil sorunu gören İdris Küçükömer, demokrasi ve siyasi toplum ile ilgili çift yönlü bir kültürel ve siyasi arayış içinde olmuştur

Küçükömer, Türk toplum yapısını irdelerken eleştirel bir noktadan bakar.

Özellikle Türk toplumunun kendi kimliksel argümanlarından uzaklaşarak farklı kutuplara doğru kayma gösteren bir sosyal yapıya ulaşmasında yöneticilerin katı sert ve ideolojik yüklü uygulamalarının önemli payı olduğunda ısrar eder. *Cuntacılıktan Sivil Topluma* adlı eserinde şu değerlendirmelerde bulunur:

“Cumhuriyeti bürokrat subaylar kurmuştur. Bunlar devrim diye, batılılaşma diye batı kapitalizminin üst yapı kurumlarını almaya devam etmişler, üretim güçlerini geliştirme yolu bulamadıklarından devlet masraflarını emekçilerin sırtına yüklemişler ve batıcı laik yaşayışlarıyla halka karşı düşmüşlerdir. Böylece; İslamcı halkçı cephe gücünü muhafaza etmiştir” (Demirkubuz,2000:119).

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz. Yaşamının çoğunu çağdaş, laik, sosyal ve bireysel özgürlüklere dayalı anayasal hukukun üstünlüğü temelinde ki sivil bir Türk toplumunun oluşturulması için çaba harcamış olan İdris Küçükömer'in bu anlamda ki katkısı yadsınamaz. Yaşlı bir imparatorluğun geleneksel değerleri içinden çıkmış genç bir cumhuriyet vatandaşının, sivil bir birey olamaması/olabilmesi çelişmesini toplumbilimsel bir çözümleme ile ortaya koymaya çalışan Küçükömer; gerek sivil toplum'un ne olduğuna veya nasıl olması gerektiğine ilişkin görüşlerindeki rasyonellik, gerekse niçin sivil bir toplum yaratma gereğinin gerekçelerindeki tutarlılık açısından toplumbilime önemli açılımlar getirdiğini söyleyebiliriz. Sorunu sadece değişen veya değişmekte olan bir toplumda doğal bir dönüşüm olduğu noktasındaki yüzeysel ve tekçilik bir açıklamanın mantığından hareketle değil; tarihsel kültürün derin katmanlarında gelenekselleşmiş değerlerle olan ilişkisi bağlamında, konuyu ele alması çok daha önemli tespitleri ortaya koymasına vesile olmuştur.

KAYNAKÇA

- AVCI, Güven, “Türkiye’de Arayışlara Bir Örnek : İdris Küçükömer”, *Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları*, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, 2000.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, “Tekerrür Eden Tarihsizlikten, Kendini Fethet: İdris Küçükömer”, *Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- DEMİRKUBUZ, Zeki, “Sivil Toplum Arayışları”, *Sivil Toplum Arayışları*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- KÜÇÜKÖMER, İdris, “Başbakan Parayı Anladı mı?”, *Sivil Toplum Yazıları*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- , “Demokratik Misak’a Gerekleler. Liberal Değil Sivil Toplum”, *Sivil Toplum Yazıları*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- , “Politik ve Sivil Toplum İlişkisi”, *Sivil Toplum Yazıları*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- , “Sivil Toplum, Bürokrasi, Politika ve Aydınlar”, *İktisat Dergisi*, İstanbul, 1987.
- , “Türkiye’de Sol Liberal Olabilir mi?”, *Sivil Toplum Yazıları*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1994.